

Litteraturens historia – och litteraritetens. Ett problem i 40 års svensk litteraturvetenskap

Problemet: litteratur, historia, litteraritet

Förhållandet mellan litteratur, historia och litteraritet är ett gammalt problem, åtminstone i svensk litteraturvetenskap. Ett gränsår är 1911, då disciplinen bytte namn från Estetik med konst- och litteraturhistoria till Litteraturhistoria med poetik. Namnbytet var till stor del den nye Uppsala-professorn Henrik Schücks verk: han ville ha bort de så kallade «estetflabbarna» från litteraturvetenskapen, som enligt hans mening borde vara en rent historisk specialitet.¹ Schück bannlyste inte estetiskt studium ur sin vetenskap. Men han krävde att det skulle underställas den empirisk-historiska synpunkten och utövas med filologisk och källkritisk observans, fjärran från såväl estetisk-filosofisk spekulering som autonoma verkbegrepp. Resultatet blev, både för Schück själv och hans efterkommande, att historikern tappade det estetiska perspektivet och estetikern det historiska.

Och så har det förblivit – problemet är enligt min mening fortfarande olöst i svensk litteraturvetenskap. Jag menar också att det fortfarande är en konflikthärd. Något – mycket – har förstås ändrats sedan Schücks tid. Det nya namnbytet till «Litteraturvetenskap» 1968 markerade en stofflig och teoretisk breddning som sedan dess snarast har tillfagit. Men grundkonflikten historia/text är i stort sett densamma. Inte bara i Sverige, utan tydligen också i Norge – den misstanken väcker i vart fall den

beskrivning av «uløste spenninger [...] mellom litteraturvitenskapen og 'historien'» som gavs i inbjudan till jubileumsseminariet i ämnet allmän litteraturvetenskap 9 september 2000.² Beskrivningen föranleder reflexion över frågor som: Vilken roll spelar *litteraturens* historia i *ämnets* historia? Vad slags texter har inom ämnet räknats som *litteratur* – vad (om något) har det varit för särskilt med dem? Och hur har denna särskildhet – kalla den *litteraritet* – hanterats i *litteraturhistorieskrivningen*? Men den sista frågan kan också ställas från andra hållet: hur har *historiciteten* hanterats i analysen av *litterariteten*? Och hur är det idag?

Övergripande är kanske frågan om, och i så fall hur, vi tänker oss avgränsningen av ämnet litteraturvetenskap och i synnerhet vårt forskningsobjekt – det där flytande otyget vi kallar Litteraturen.

Ord som 'litteratur', 'historia' och 'litteraritet' är det ju riskabelt att ta i sin mun nuförtiden – vem törs numera vara säker på vad de betyder?³ Men antag helt cirkulärt att litteratur är alla texter vi ser som litteratur eller skulle kunna se som litteratur, det vill säga, alla texter vi skulle kunna förhålla oss 'litterärt' till;⁴ att litteraturens historia utgörs av den kronologiska räckan av sådana texter; samt att denna litteraturens historia inte nödvändigtvis sammanfaller med området för litteraturhistorieskrivningen eller gängse litteraturhistorisk forskning över huvud taget.

Den sista punkten gäller i så fall inte bara kanonproblemet (vilka texter som är god litteratur, värdig att traderas vidare), utan också just litteraritetsproblemet: vilka texter – och typer av texter – kan räknas som litteratur överhuvudtaget?⁵ Vilka texter skulle vi kunna se som litteratur? Är det bara *konstlitteratur* inom ramen för de tre diktarterna – s.k. skönlitteratur – eller får *brukslitteratur* och *sakposa* också vara med (bakrecept, predikan, didaktiska och topografiska texter, historieskrivning, etc.)? Att det finns litteratur som faller utanför litteraturhistorieskrivningen (kanon) är ju självklart. Men kan det också finnas (potentiellt) litterära texter som inte heller ingår i litteraturens historia? Är de i så fall något för oss? Vem forskar på 'det litterära' i till exempel *Gesta romanorum* eller Luthers postilla? Och varför inte?

Man kan notera att den kanoniserande litteraturhistorieskrivningen inte nödvändigtvis behandlar vare sig litteratur eller litteraritet: den behandlar lika gärna omloppsbanan för titlar, författarnamn, grupper, rörelser, -ismer eller ideologier.⁶ Och å andra sidan: om och när litteratur och litteraritet faktiskt behandlas, så görs det inte nödvändigtvis i ett historiskt perspektiv: perspektivet kan lika gärna vara renodlat teoretiskt eller ideologikritiskt; och ahistoriska eller rent anakronistiska «läsningar» har vi sett många av alltsedan nykritikens nordiska genombrott för 40–50 år sedan fram till dagens post-post-strukturalistiska konstruktivism.

Text och historia tycks då inte följas åt i litteraturvetenskapens historia och måste tydligen inte heller göra det, allra minst idag, trots nyhistorikernas försök att få ihop det. Mot den skilsmässan vill jag nu vända mig i en svensk och orättvis betraktelse. Först ett par exempel från svensk litteraturforskning de senaste 40 åren. Sedan en lägesbeskrivning, som lyfter fram några aktuella problem. Sist några fromma förhoppningar om framtiden – eller kanske en programförklaring.

I. Ämneshistoriska nedslag

Litteraturforskningens dilemma

Först alltså några ämneshistoriska nedslag. Det är lämpligt att börja med året 1961. Då slog en akademisk bomb ner i hjärtat av svensk kulturdebatt: det var boken *Litteraturforskningens dilemma*.⁷ Boken var skriven av en uppsaliansk litteraturstudent som hette Lars Lönnroth och gick till våldsamt angrepp på bristande vetenskaplighet inom det dåvarande universitetsämnet Litteraturhistoria med poetik. Angreppet gällde framför allt poetik-delens växande inflytande på bekostnad av de historiska studierna. Det stigande intresset för litterär text och «textexplikation» (3), höll på att omskapa litteraturforskningen till litteraturkritik, något unge Lönnroth fann både löjeväckande och skadligt. Löjeväckande eftersom resultaten var triviala – inget som krävde någon forskningsinsats; skadliga eftersom verksamheten lett till en metodanarki, som hotade distinktionen mellan vetenskaplig undersökning och subjektiv essäistik.⁸

Skadligt var i synnerhet detta, att subjektiva och inkännande tolkningar kunde gälla som vetenskapliga resultat (31).⁹ Sådana resultat var enligt Lönnroth antingen obevisade och därmed utan vetenskapligt intresse, eller också triviala och därmed utan estetiskt intresse.¹⁰ Och det var förstas *the New Criticism* som var boven i det dramat.¹¹ Historia och estetik kunde helt enkelt inte samsas i en och samma framställning, enligt Lönnroth, och endast det förra – historia – hade vetenskapligt intresse.

Forskning, skriver Lönnroth, är inte att associera kring en text, än mindre att göra det med inlevelse i texten. Forskning utesluter tvärtom inlevelse och liknande subjektiva inslag; sådant är litteraturkritikerns och essäistens (tivelaktiga) privilegium.¹² Nej, forskning är «att säga så mycket sanningar som möjligt om så mycket som möjligt genom att undersöka så lite som möjligt» (14). Och det uppdraget utesluter allt studium av det litterära i den litterära texten.

Reaktionerna

Den här boken har alltid anförts som skräckexempel på nattstånden «faktapositivistisk» vetenskapssyn (för att låna Tomas Forsers polemiska term).¹³ Men just därför är den intressant i dagens ämneshistoriska sammanhang: den väckte debatt i alla läger när den kom – en av de få stora offentliga metoddebatter vi haft inom ämnet. Och boken fortsatte att väcka debatt under det senare 60-talet och hela 70-talet, det vill säga, när nya riktningar som marxism, strukturalism och hermeneutik nådde hit. På sätt och vis beredde boken också marken för den svenska debatten om post-strukturalismen under 80-talet: då utdelades rallarsvingar både mot nykritikens autonoma verkbegrepp, biografismens psykologistiska författarbegrepp och historismens totaliserande narrationer. Än idag tycks boken intressera – nu senast i Thomas Olssons uppsats i festskriften till författaren själv, det vill säga, professor Lars Lönnroth, som i våras avgick med pension (uppriktigt sörjd och saknad på sin institution, bör väl tilläggas).

Jfr
kognition
sforskning

Printz-Påhlson 1967

Ett av de mer genomarbetade inläggen i den senare 60-talsdebatten kom från Göran Printz-Påhlson i dubbeluppsatsen «Concepts of Criticism in Scandinavia 1960–1967, I-II» från 1967. Vid den tidpunkten hade forskningsfronten breddats något: mot den faktapositivistiska historismen stod inte bara nykritiken, utan också nya litteratursociologiska och litteraturpedagogiska riktningar. De presenteras i boken *Litteraturvetenskap – nya mål och metoder* (1966), och Printz-Påhlson kallar dem *syntetiska*, eftersom de tar in synsätt och metoder från andra vetenskaper än litteraturhistoria och humaniora, framför allt sådana baserade på kvantitativ analys och statistiska metoder.¹⁴ De syntetiska inriktningarna drar alltså åt naturvetenskap och de exakta vetenskaperna. Historism och nykritik är däremot i Printz-Påhlsons begreppsvärld båda *analytiska*:

orienterade kring vad man uppfattar som kärnverksamheten inom den egna disciplinen (II:2).

Ser man slagfältet genom den kikare Printz-Påhlson ger, fördelar sig positionerna på ett nytt sätt. Den hårda vetenskapssynen representeras inte längre av historismen, utan av de nya syntetiska riktningarna. Historismen hamnar i stället i samma analytiska bås som nykritiken: i närheten av mjukdataforskningens sirapsträsk. För inte heller faktapositivistisk historisk forskning sysslar med vetenskap i sträng mening, betonar Printz-Påhlson: det handlar om upptäckts- och beslutsprocedurer som är mycket olika dem i naturvetenskaperna. Och litterära objekt kan inte utforskas med vare sig naturvetenskapliga eller faktapositivistiskt historievetenskapliga metoder – inte överhuvud och särskilt inte om man vill komma åt dem i deras egenskap av just *litterära*.

Det här låter kanske självklart, men var det inte då, när naturvetenskaplig exakthet ett tag tycktes inom bedrägligt lockande räckhåll för vår disciplin. Bedrägligt, eftersom de syntetiska inriktningarna inte undersöker vad de utger sig för. Till exempel de empiriska läsarundersökningarna studerar varken texterna eller läsarernas svar på dem: de studerar korrelationen mellan dessa svar och en förkonstruerad antonym matris, vars möjliga inflytande på resultatet inte tas med i beräkningen (II:3f.). Och noga besett: inte heller nu är det självklart att studera litteraritet – vi tvingas ju flirta med teknik och naturvetenskap för att få samhällelig legitimitet och vetenskapliga resurser.

Men nykritiken är inget osvikligt alternativ. Printz-Påhlson slår följe med Lönnroth i angreppet på spekulativa tolkningar och flagranta inkonsekvenser hos många nykritiker. Han citerar med gillande Billeskov Jansens påpekande om risken att tro sig befriad från filologisk och historisk prövning genom tron på textens autonomi (I:3). Men det finns ingen 'ren' text – därför är filologi och historia nödvändiga deldiscipliner inom litteraturvetenskapen (I:6). Det specifikt lönnrothska problemet är oför-

mågan att se några relevanta litteraturvetenskapliga forskningsuppgifter utanför dessa discipliner, viktiga frågor som måste bearbetas med andra metoder.

Lönnroths revidering 1968

Printz-Påhlsons dubbelartikel handlade inte mest om Lönnroth, men uppförde ändå just Lönnroth till genmäle i en artikel från 1968. På två punkter reviderar Lönnroth nu sin tidigare ståndpunkt. Nu tar han avstånd dels från sin rabiata historism, dels från kravet på naturvetenskapliga metoder. Nu ser han hellre intressanta olösliga problem än ointressanta lösningar, skriver han (36, 37). Vidare hävdas att det egentligen inte finns några specifikt vetenskapliga argument, bara goda och dåliga argument, och argumentens värde avgörs av deras relevans för det aktuella problemet. Kritiken av nykritiken gällde slapp argumentation. Nu hävdas att litteraturkritik (*criticism*) och litteraturhistoria båda är legitima vetenskapsområden – fattade som *synkrona* respektive *diakrona* studier (31): litteraturkritikens uppgift är att beskriva och förklara det individuella konstverket; litteraturhistoriens att beskriva och förklara utvecklingen av större enheter – litterära idéer, skolor, genrer, perioder, etc. Båda inriktningarna är vetenskapligt legitima, försäkrar Lönnroth – men de måste ändå hållas isär (33, 37). Och den uppfattningen har han behållit.

Revival 2000

Isärhållandet av litteraturvetenskap/ litteraturkritik och essäistik är också angreppsmålet för Thomas Olssons bidrag i den nyutkomna festkriften till Lars Lönnroth nu i vår. Det är inte alls så att denna ståndpunkt är ovanlig eller förlegad bland dagens svenska litteraturvetare – tvärtom enligt Olsson. Den innebär också att kritik och essäistik rankas lägre på den vetenskapliga rangskalan. Mot det vänder sig Olsson: han ser ingen vetenskaplig skillnad mellan de två aktiviteterna litteraturvetenskap/ littera-

turkritik. Olsson kan här åberopa Lönnroths egen argumentation i 'renegatartikeln' från 1968: det finns inga specifikt vetenskapliga argument, bara goda och dåliga argument; och dålig argumentation gör inte bara dålig litteraturvetenskap utan också dålig litteraturkritik, skriver Olsson (558). Kravet på god argumentation är lika i båda verksamheterna. Om det finns någon skillnad mellan vetenskap och kritik så är den sociologisk snarare än saklig: det rör sig om två olika typer av diskurser som av hävd hör hemma i olika institutionella och offentliga sammanhang (559). Men i sak är skillnaden noll.

Efter nykritiken 1970–1990

Sammantaget kan man konstatera att nykritiken ända in på 1970-talet var det enda textorienterade alternativet till strikt historievetenskaplig litteraturforskning i Sverige. När marxism, strukturalism och hermeneutik började göra sig gällande vid mitten av 70-talet bröts fronten visserligen upp, men såvitt jag kan se utan att det litterära i den litterära texten blev föremål för större intresse. Detta trots de viktiga litteraturteoretiska introduktioner som Kurt Aspelin och Bengt Lundberg gav ut i Pan/Norstedts kontrakursserie under perioden – också trots Aspelins egen bok, *Textens dimensioner* (1975). Marxismen drog åt litteratursociologi och ideologikritik (Lukács begrepp om «realismens seger» och Goldmanns om «vision du monde» användes flitigt); Roman Jakobsons poetiska princip och Lotmans minusgrepp och så småningom även Kristevas intertextualitetsbegrepp blev kända, men mest som ett teoretiskt bagage utan relation till konkreta textanalyser. I och för sig nyttiga avhandlingar om Roman Jakobsons poetik (1979) och Julia Kristevas psykolingvistik (1995) är kanske typiska för situationen. En stor debatt om strukturalismen pågick i *Tidskrift för Litteraturvetenskap* under andra hälften av 70-talet, men huvudmotståndaren var som förut den gamla vanliga positivismen-historismen, då också ofta för-

knippad med politisk höger. Så har vi hermeneutiken och receptionsteorin – goda introduktioner i antologier och artiklar, men svaga spår i det konkreta textarbetet.¹⁵ Undantaget mot slutet av 70-talet var tidskriften *Kris* (1977–1996), som i esoteriska men teoretiskt genomreflekterade textanalyser introducerade poststrukturalistiska och dekonstruktivistiska perspektiv. Men sådana perspektiv släpptes inte in i det akademiska etablissemanget förrän mot slutet av 1980-talet.¹⁶

Litteratursociologi, litteraturpedagogik och pressforskning utvecklades däremot starkt.¹⁷ I Uppsala och Lund inrättades under 60- och 70-talen särskilda litteratursociologiska avdelningar och arkiv som sedan dess expanderat kraftigt. Postmarxistiskt präglad medvetandesociologi tillförde teoretiska perspektiv, som i boken *Den litterära institutionen* (1975) gav ansatser till att kombinera historiska och litterära perspektiv,¹⁸ dock utan att lända till efterföljd i större skala. Samtidigt markerade antologier som Karin Westman-Bergs *Textanalys från könsrollsynpunkt* (1976) och *Gråt inte – forska* (1979), liksom Lars Furulands *Barnlitteratur i Sverige* (1976) helt nya forskningsområden, som på 1980- och 90-talen skulle få egna professorer. Också editionsfilologin expanderade, efterhand i nära samverkan med Avdelningen för litteratursociologi i Uppsala, där det numera forskas livligt på elektronisk textproduktion och hypertexter.¹⁹ På 1980-talet inrättades också en professur i klassisk retorik – i praktiken kanske mer inriktad på sekundär muntlighet i det postindustriella samhällets massmediekommunikation än på litterär egenart i texter.

Mycket nytt kom alltså till under 1970- och 80-talen och trenderna var många. Också textanalysen fick en stärkt ställning. Men en tendens tycks ändå klar: både litteraturens och litteraritetens historia hamnade i marginalen. Mot slutet av 80-talet stod det klart att det var Texten som gällde. Den skulle utsättas för «läsningar» – men vad man skulle göra var ganska

oklart. Med poststrukturalismens etablering fick man nya teoretiska synsätt att anlägga på texterna. Och mycket textanalys, många 'läsningar' kom ut – somligt mycket bra. Men det kunde bli mer teoretisk filosofi än litterär analys; det litterära och dess förhållande till litteraturens historia hamnade ofta utanför frågeställningen.

II. Nuläget

Och så är det än.²⁰ Vill man låta riktigt sur, så kan man säga att nuläget präglas av idel förluster och saknader: förlust av det historiska perspektivet och avsaknad av det litterära – allt är Text och Teori. Nya avhandlingar kan behandla till exempel *Textens väsen*, *Jaget i texten*, *Poesins negativitet* eller något liknande.

Men nuläget har också en annan sida: den ideologikritiska, där genus, etnicitet eller postkolonialism kommer i centrum. Här går det inte att klaga eller leka sur, för detta är ju saker som angår oss alla, inte bara i litteraturen utan också i livet (vilket i och för sig kan vara ett problem i forskningen). Men kombinationen av text och historia är sällsynt också inom dessa forskningsområden – ofta präglade av *New Historicism* och *Cultural Studies*.²¹ Till exempel en avhandling om den kvinnliga utvecklingsromanen kan handla mer om 'det kvinnliga' i allmänhet än om genrehistoriska och litterära förhållanden. Ett storverk som *Nordisk kvinnolitteraturhistoria* (1993–2000) lyfter fram könsförtrycket, men ofta på bekostnad av både textbeskrivningen och den litteraturhistoriska inplaceringen. Man får särskilt i de senare delarna veta mer om de skrivande kvinnornas sorgliga eller pikanta liv än om deras skrivande och texter. Inte heller relateras de till den litterära traditionen i stort – de behandlas som en särskild art, i en särskild litteraturens kvinnokammare. Precis som patriarkatet alltid har behandlat damerna. Den tvetydigheten tror jag beror på svårigheten att hantera dels förhållandet mellan litteratur och historia,

dels förhållandet mellan litteraturhistoria, biografi och politik.

Jag har använt Lars Lönnroths nu 40 år gamla *Litteraturforskningens dilemma* som åskådningsexempel för att demonstrera en problematik, som fortfarande ter sig mycket levande: förhållandet mellan historia och text, mellan litteraturens historia och litteraritetens. Lönnroth uppmärksammar metodproblem som fortfarande är besvärande: att flykten från historiska läsarter förhindrar intersubjektivt giltig textanalys. Men hans egen extrema historism demonstrerar å andra sidan flykten från litteraturen och det litterära, i hans fall till filologin, källkritiken och den politiska historien. Men idag har vi en motsvarande flykt från det litterära inte bara till teorin utan också till «kontexten», det konstruerade nätverk av kulturella och politiska förbindelser som texten invaderas av. Att texten tenderar att uppgå i kontexten medför både litterär reduktionism och ideologikritiska övertolkningar i till exempel Frederic Jamesons efterföljd.²²

Frånvaron av historiska perspektiv i dagens unga svenska litteraturvetenskap bekymrar mig, både vad gäller urval och inriktning. Lika så bekymrar mig diskrepansen mellan växande teorimedvetenhet och minskande metodmedvetenhet. Om urvalet kan sägas, att flertalet pågående doktorsavhandlingar ägnas 1900-talslitteratur, helst av modernistisk eller postmodernistisk typ. Ytterst få ägnas litteraturen före 1800. Om inriktningen kan sägas, att den gärna avser enskilda författarskap – kanske en enda bok (som min egen en gång i tiden...) – och att dessa författarskap undersöks som autonoma, det vill säga, historielöst. Det är faktiskt samma grundtendenser som Ulf Wittrock beskriver i sin översikt från 1979 av de nya ph.d.-avhandlingarna från 1970–77. Det ser ut som om ingenting har hänt!

Inledningsvis nämnde jag stofflig breddning och teoretisk fördjupning. Riktigare vore kanske att tala om bredd också på det teoretiska området: teorifloran är ymnig. Metodmässigt

ligger vi däremot sämre till: metoder för textanalys saknas ofta, i vart fall i praktiken. Man gör 'läsningar', som ofta rör sig på det tematiska planet och inom en teoriram som ofta är av ideologisk natur. Genomarbetade undersökningar av hur texten är gjord är sällsynta; och när de förekommer tenderar de mot en scientism, som gärna sätter hela den genetiska apparaturen i spel – utan tillbörlig hänsyn till undersökningens syfte och problemställning. Vanligt är också att börja med ett teoriblock vars samband med resten av undersökningen är tämligen svagt.

Det är för mycket teori och för lite litteraturhistoria just nu – inflytandet från *New Historicism* gör inte saken bättre. Men det är också för mycket ideologikritik och för lite textanalys. Den nu starkaste tendensen går mot allmänna kulturstudier, eller kanske *Cultural Studies* enligt amerikanskt mönster. Inte att undra på: det är också den tendensen stat och forskningsråd är villiga att satsa pengar på.

III. Programförklaring

Vetenskap om litteraturen

Formuleringarna i konferensinbjudan stämmer alltså (mig) till dyster eftertanke: har vi egentligen någon ämnesidentitet längre? Har vi alls något forskningsobjekt? Men frågorna kan också ställas annorlunda. Det kanske inte är avgränsningen av objektet som är problemet, utan vårt förhållande till objektet – vilket detta objekt än må vara. Problemet är i så fall inte ontologiskt utan fenomenologiskt: inte 'Vad är litteratur?' utan 'Hur upptäcker vi litteratur?' 'Hur läser vi en text som litteratur?' 'Hur ser vi när vi läser litterärt? – och vad ser vi då?' 'vad är vi inställda på att se?' vad utesluter vi? och varför?²³ Övning i att ställa sådana frågor kan väcka liv i en numera tynande aspekt av forskningen: kritiskt tänkande. Ett metodiskt tvivel som i slutändan omsätts i konstruktiv verksamhet.

Man kan fråga så här: Om vi vill ha kvar vårt

knippad med politisk höger. Så har vi hermeneutiken och receptionsteorin – goda introduktioner i antologier och artiklar, men svaga spår i det konkreta textarbetet.¹⁵ Undantaget mot slutet av 70-talet var tidskriften *Kris* (1977–1996), som i esoteriska men teoretiskt genomreflekterade textanalyser introducerade poststrukturalistiska och dekonstruktivistiska perspektiv. Men sådana perspektiv släpptes inte in i det akademiska etablissemanget förrän mot slutet av 1980-talet.¹⁶

Litteratursociologi, litteraturpedagogik och pressforskning utvecklades däremot starkt.¹⁷ I Uppsala och Lund inrättades under 60- och 70-talen särskilda litteratursociologiska avdelningar och arkiv som sedan dess expanderat kraftigt. Postmarxistiskt präglad medvetandesociologi tillförde teoretiska perspektiv, som i boken *Den litterära institutionen* (1975) gav ansatser till att kombinera historiska och litterära perspektiv,¹⁸ dock utan att lända till efterföljd i större skala. Samtidigt markerade antologier som Karin Westman-Bergs *Textanalys från könsrollssynpunkt* (1976) och *Gråt inte – forska* (1979), liksom Lars Furulands *Barnlitteratur i Sverige* (1976) helt nya forskningsområden, som på 1980- och 90-talen skulle få egna professorer. Också editionsfilologin expanderade, efterhand i nära samverkan med Avdelningen för litteratursociologi i Uppsala, där det numera forskas livligt på elektronisk textproduktion och hypertexter.¹⁹ På 1980-talet inrättades också en professur i klassisk retorik – i praktiken kanske mer inriktad på sekundär muntlighet i det postindustriella samhällets massmediekommunikation än på litterär egenart i texter.

Mycket nytt kom alltså till under 1970- och 80-talen och trenderna var många. Också textanalysen fick en stärkt ställning. Men en tendens tycks ändå klar: både litteraturens och litteraritetens historia hamnade i marginalen. Mot slutet av 80-talet stod det klart att det var Texten som gällde. Den skulle utsättas för «läsningar» – men vad man skulle göra var ganska

oklart. Med poststrukturalismens etablering fick man nya teoretiska synsätt att anlägga på texterna. Och mycket textanalys, många 'läsningar' kom ut – somligt mycket bra. Men det kunde bli mer teoretisk filosofi än litterär analys; det litterära och dess förhållande till litteraturens historia hamnade ofta utanför frågeställningen.

II. Nuläget

Och så är det än.²⁰ Vill man låta riktigt sur, så kan man säga att nuläget präglas av idel förluster och saknader: förlust av det historiska perspektivet och avsaknad av det litterära – allt är Text och Teori. Nya avhandlingar kan behandla till exempel *Textens väsen*, *Jaget i texten*, *Poesins negativitet* eller något liknande.

Men nuläget har också en annan sida: den ideologikritiska, där genus, etnicitet eller postkolonialism kommer i centrum. Här går det inte att klaga eller leka sur, för detta är ju saker som angår oss alla, inte bara i litteraturen utan också i livet (vilket i och för sig kan vara ett problem i forskningen). Men kombinationen av text och historia är sällsynt också inom dessa forskningsområden – ofta präglade av *New Historicism* och *Cultural Studies*.²¹ Till exempel en avhandling om den kvinnliga utvecklingsromanen kan handla mer om 'det kvinnliga' i allmänhet än om genrehistoriska och litterära förhållanden. Ett storverk som *Nordisk kvinnolitteraturhistoria* (1993–2000) lyfter fram könsförtrycket, men ofta på bekostnad av både textbeskrivningen och den litteraturhistoriska inplaceringen. Man får särskilt i de senare delarna veta mer om de skrivande kvinnornas sorgliga eller pikanta liv än om deras skrivande och texter. Inte heller relateras de till den litterära traditionen i stort – de behandlas som en särskild art, i en särskild litteraturens kvinnokammare. Precis som patriarkatet alltid har behandlat damerna. Den tvetydigheten tror jag beror på svårigheten att hantera dels förhållandet mellan litteratur och historia,

ämne som särskild akademisk disciplin (vilket inte är självklart); och om den disciplinen skall kallas litteraturvetenskap (inte heller självklart): hur tänker vi i så fall bedriva denna vetenskap om litteraturen? Med andra ord: hur gör vi oss 'vetenskapliga' och hur hittar vi 'litteraturen'? Frågan är då inte vilket vårt objekt är; inte heller hurdant det är; utan vad vi ser, hur vi ser det, vad vi letar efter, och hur vi letar – på vilka sätt. Letar vi efter vissa texter eller typer av texter? Efter vissa egenskaper hos texter (vissa texter? alla?)? Eller efter någon viss typ av läsart – ett visst sätt att läsa som synliggör osedda sidor av texten? Och vad gör vi sedan med de texter vi hittat – vart syftar textanalysen?

Man kan förstås också fråga: letar vi efter texten eller omständigheter kring texten? Det är ju inte självklart att en vetenskap om litteraturen ställer texten i centrum, vare sig från skrivandets, läsandets eller ens marginalens synpunkt. Lika relevant kan studium av biografiska, sciologiska, ekonomiska, materiella förhållanden i litteratursamhället utanför baksidan vara. Men jag vill ändå hävda att utan litteratur ingen litteratursociologi, och därför vågar jag tro att textanalys fortfarande är en omistlig del av vår verksamhet – så länge den är historiskt grundad och förhåller sig till textens s.k. socio-kulturella kontext, inbegripet tidens läsvanor.²⁴

Text i litterär och litteraturvetenskaplig mening är ju inte bara «en sekvens av bokstäver»,²⁵ utan en läsbar artefakt: bokstavssekvensen är konventionellt tilldelad mening och referens, betydelse och signifikans inom den kultur där den först skrivs och läses; och meningsproduktionen fortsätter i de litterära återbruk som texten utsätts för i den litterära traditionen.²⁶ Texten kan inte vara autonom – vem påstår det nuförtiden? Men den kan inte heller betyda vadhelst en fantasifull forskare vill lägga in i den. Den har en historiskt given betydelsepotential som styckevis och delat realiserar i varje historiskt läsmoment. Att undersöka den potentialen, hur den byggs in, realiserar och

förändras i relation till olika historiska och sociala omständigheter – det ser jag som en angelägen litteraturvetenskaplig uppgift. Men den är också svår och kräver omfattande metodutveckling.

Litteraritet och läsart

Själv tror jag då att det är relationen mellan text och läsning som är både problemet och det mest angelägna forskningsområdet för att hitta ut ur problemet. Men jag tror inte att det är till oss själva vi skall gå för att göra den undersökningen: vi skall gå till texten och undersöka hur den förbereder vår läsning.²⁷ Tyvärr (?) måste vi ju läsa texten för att undersöka hur den förbereder vår läsning. Men den logiska knuten lossnar om vi anlägger en retorisk läsart och inriktar undersökningen på vilken kulturell referensram texten hänvisar till i sitt historiska sammanhang, och hur den byggs för en viss typ av läsning. Vad jag här vill rekommendera är alltså en nygammal retorisk läsart som inriktas på inventio- och dispositio-processerna i första hand: uppsökandet och ordnandet av de 'saker' texten skall behandla – alltså tankefigurer och textlogik.²⁸ Men vi kunde också säga att denna läsart ger en ingång till textens fenomenologi.

Litteraritetens kategori är i det perspektivet vår egen uppfinning, men det är med hjälp av den vi inte bara kan läsa litterärt utan också faktiskt hitta litteraritet när vi letar.²⁹ Vad vi lägger in i litterariteten är förstås en annan, högst omtvistad sak. Oavsett sakliga skillnader tycks många vara ense om att det rör sig om en värdekategori: att en litterär text är en god text och att en dålig text inte kan vara litterär. Men den förutsättningen grundas på en fördom, som faller bort om man tänker sig litteraritet som en funktion av en viss sorts läsart. Mest fruktbart är enligt min mening att utgå från att alla texter kan och (ibland) bör läsas litterärt, det vill säga, att alltid hålla möjligheten till litterär läsning öppen. Utsätter man förment dåliga eller olitterära texter för den proceduren, kan man upptäcka tankeväckande litterära strategier – inte i sitt

eget huvud, utan just i texten. Eller kanske rättare: i interaktionen med texten. Men den interaktionen är alltså ingen fri uppfinning: den är förberedd i textens retoriska strategier, och som läsande forskare är det dem jag har att förhålla mig till. Korrektivet är den historiska kontexten – den litterära och kulturella referensram texten i sin tid på en gång förutsätter och aktiverar.

Slutkläm

Så litteraritet – vad än man vill lägga in i begreppet – tror jag bäst studeras från retorisk-pragmatisk synpunkt. Med retorik avser jag då textens inriktning på att bli läst – dess tilltalsstruktur.³⁰ Inte bara eller ens främst elocutio-momentet – dessa troper och figurer, som ju amerikansk dekonstruktivism tagit på entreprenad. Nej, jag avser hur texten förbereder läsandet genom att bygga upp en speciell referensram som svarar mot bestämda litterära konventioner och kulturella förväntningar. Klassiskt retoriskt formulerat: Snarare än elocutio-momentet är det här inventio- och dispositio-momenten som är intressanta: spåren av de processer där textens tankefigurer och logik utformas och själva textkompositionen blir till.

Sammantaget tror jag då att en eller annan form av historiska studier med retorisk-pragmatisk orientering skulle vara välgörande för vårt ämne.

Det svar jag skulle vilja pröva på frågan om hur vi bedriver vetenskap om litteraturen är alltså: 'litteraturen' hittar vi bland alla sorters texter som vi väljer att läsa som litteratur, det vill säga, 'litterärt'; 'vetenskapliga' blir vi genom teoretiskt genomreflekterade historiska läsarter och angreppssätt, där filologi och retorik ger de grundläggande metodiska redskapen; och 'litteraturvetenskapliga' blir vi genom att fokusera form, funktion, reception och tradition. Kort sagt: litteraturvetenskap är litteraturhistoria, och litteraturhistoria i eminent mening är form-, funktions-, receptions- och traditions historia. Inte minst när det gäller moderna och samtida texter!

NOTER

- 1 Se T. Olsson, *Idealism och klassicism. En studie kring litteraturhistoria som vetenskap under andra hälften av 1800-talet med utgångspunkt i C.R. Nybloms estetik*, Skrifter utgivna av Litteraturvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet, 2 (diss., Göteborg, 1981), ss. 11–15, kommentaren till Schücks »Litteraturhistoriska metoder«, *Ur gamla papper*. 8 (Stockholm, 1908), samt T. Forser, »En helig och allmänlig kyrka ...«, *Humaniora på undantag. Humanistiska forskningstraditioner i Sverige*, red. T. Forser (Stockholm, 1978), ss. 125–127, 130. Se vidare L. Gustafsson, *Litteraturhistorikern Schück. Vetenskapssyn och historieuppfattning i Henrik Schücks tidigare produktion*, Acta Universitatis Upsalensis, Historia litterarum, 12 (Uppsala, 1983).
- 2 »Den allmenne litteraturvitenskapen siktet mot å bli en tolkende tekstitenskap basert på studiet av autonom litterær tekst. Forholdet mellom litteraturvitenskapen og 'historien' har siden vært preget av uløste spenninger, samtidig som tekstanalysen ble utviklet bort fra filologiens tradisjoner. Imidlertid har tekstanalysen aldri med særlig suksess lyktes i å isolere sitt objekt – det litterære i den litterære teksten. Forestillingen om en autonom litteraritet anefktes fortsatt av litteraturen selv, som antar 'urene', 'mindre' og grenseoverskridende former. Samtidig vedblir 'historien' å gjøre seg bemerket ved at tekstbegrepet ekspanderer i idéhistorisk orienterte kulturstudier, presiseres i filosofiske litteraturstudier eller politiseres i kjønnsbestemte eller på annen måte maktorienterte studier. Litteraturvitenskapens objekt er derfor like flytende ubestemt som det antakelig alltid har vært, noe som påkaller selvrefleksjon, diskusjon og revisjon.«
- 3 I artikeln »litteratur« i *Litteraturvitenskapelig lexikon* (Oslo, 1999) betonar J. Lothe att »ulike estetiske teorier forklarer 'litteratur' till dels svært forskjellig« och förtecknar icke mindre än sex olika innebörder.
- 4 Se P. Widdowson, *Literature* (The New Critical Idiom, London & New York, 1991), s. 96f. Vi betraktar språket i en text som litterärt, skriver han, »because we read it as a literary work«; och vi läser litterärt så snart vi, av kulturella skäl, tror att vi har att göra med ett litterärt verk. Läsarens externa kompetens gör förvisso texten läsbar, »but it is the text's own 'internal' strategies which summon and confirm that competence.« (97).
- 5 Se vidare diskussion i T. van Dijk, T., »Advice on Theoretical Poetics«, *Poetics* 8 (1979), ss. 569–608, samt D. S. Miall and D. Kuiken, »The form of reading: Empirical studies of literariness«, *Poetics*, 25 (1998), ss. 327–341.
- 6 Se t.ex. H.R. Jauss' kritik i »Konsternas historia och historieskrivningen« (1970), övers. H. Engdahl, i *Hermeneutik*, red. H. Engdahl m.?. (Stockholm, 1977), s. 241.
- 7 Debatten utlösetes noga besett redan 1959–60 av Sven Stolpes, Staffan Bergstens och Bo Carpelans metodiskt kontroversiella avhandlingar; se Forser, »En helig och allmänlig kyrka«, ss. 158–175. Se äv. L. Lönnroth, »Literary History and Literary Criticism: A Renegade's View«, *Scandinavica* 7, 1967, s. 31; G. Printz-Påhlson, »Concepts of Criticism in Scandinavia 1960–1966: I«, *Scandinavica* 6, 1967, s. 7.
- 8 Med stöd av bl.a. sakkunnigutlåtanden vid professorstillsättningar visade Lönnroth att det till och med inom akademien nu kunde anses mer meriterande att skriva med »estetisk gripethet« om en kanonisk modernistisk dikt än

- att klarlägga stora historiskt-komparativa sammanhang, där också författare utanför kanon räknades in.
- 9 Staffan Bergstens nykritiskt orienterade Eliot-avhandling *Time and Eternity* (1960) var ett särskilt avskräckande exempel.
- 10 Om »den rent textexplicerande genren« sägs bl.a. följande: »[...] här förekommer mycket som ur rent historisk synpunkt måste synas petitessartat; den som nöjer sig med att detaljanalysera symboler i en dikt av Lindegren lämnar sålunda inget blytungt bidrag till vår förståelse av den litterära utvecklingen i stort. Det väsentliga syftet med sådana studier skall väl i stället vara att berika vår estetiska upplevelse.« Men den uppgiften kan andra än forskarna klara av- »litteraturkritikerna, litteraturpedagogerna och de vanliga bildade läsarna«,
- »i varje fall när det gäller nyare litteratur. [Sic!]. Forskarna har i så fall ingen anledning att befatta sig med saken. De bör begränsa sig till sin egentliga syssla: att gräva fram fakta och sammanhang som ditintills inte kunnat upptäckas och som det krävs vetenskaplig specialträning för att upptäcka. Och sådant blir på diktanalysens område minst lika ointressant ur estetisk synpunkt. Följden är därför att en stor del av den diktanalys som bedrivs i avhandlingar antingen är estetiskt givande utan att vara forskning eller också forskning utan att vara estetiskt givande.« (31)
- 11 Men det var inte bara nymodigheter som *the New Criticism* skapades ut. Också hävdvunnen biografisk och komparativ forskning hamnade i skottlinjen. Här fann Lönnroth å ena sidan knappologi med inriktning på tvättnotor och älskare eller »påverkningar« och »förebilder« (29). Å andra sidan spekulation, dvs., psykoanalytiska fantasier om samband mellan författarens själsliv och en föregiven symbolik i verket (30; Gunnar Axbergers arbeten var avskräckande exempel i det fallet). Argumentationen kan med T. Olsson sammanfattas som följer:
- [...] ovetenskapligheten och omöjligheten att producera säker kunskap görs till det avgörande kännetecknet på såväl kritik, 'diktanalys', 'detaljerad estetisk tolkning' som 'psykologisk djupanalys av diktares själsliv' (39). Ett originellt sätt att förena det som brukar gå under namnen litteraturkritik respektive biografisk-psykologisk litteraturforskning. (553)»Om litteraturforskaren vill vara strängt vetenskaplig, måste han alltså då och då lämna vissa partier otolkade. Så särskilt viktiga ur estetisk synpunkt tror jag nu inte dessa svåråtkomliga partier är, annat än i rena undantagsfall – troligare är väl då att de kan vara viktiga ur historisk synpunkt.
- 12 [---] När litteraturforskaren ägnar sig åt litterär tolkning måste han därför nöja sig med den karga minoritet av publiken som vill veta exakt vad som går att veta och ingenting mer. Estetiska värderingar och suggestiva vagheter eller förmodanden hör överhuvud inte hemma i en sådan framställning. I den mån de förkommer bör de varken betraktas som ett plus eller som ett minus utan som NOLL. Den som vill skriva kritik eller essäer må efter förmåga göra så och gärna också vinna sig ära och ryktbarhet – men inte i vetenskaplig maskeradkostym.« (s 44f)
- 13 Se Forser, »En helig och allmänlig kyrka«, s. 137.
- 14 Till exempel Karl Erik Rosengrens statistiska metod att klarlägga kritikerkårens litterära referensram; dit hör också Gunnar Hanssons empiriska läsarundersökningar, baserade på Osgoods 'semantiska differential': en skala av antitetiska begrepp, unipolära eller bipolära, ritas upp, »where the responses of stratified groups to prepared questions are charted« (1967 II:3).
- 15 Se U. Wittrock, *svensk litteraturvetenskap 1970–1977. En forskningsöversikt med de nya avhandlingarna i fokus* (duplice, Uppsala, 1979).
- 16 Jfr analysen av poststrukturalismdebatten i den kulturkritiska offentligheten 1982 i D. Broady & M. Palme, »Inträdet. Om litteraturkritik som intellektuellt fält« (1991–92), *Litteratursociologi. Texter om litteratur och samhälle*, red. L. Furuland & J. Svedjedal (Lund, 1997), ss. 356–373.
- 17 Se programförklaringar i L. Furuland, »Litteratur och samhälle. Om litteratursociologin och dess forskningsfält« (1970) och J. Svedjedal, »Det litteratursociologiska perspektivet. Om en forskningstradition och dess grundantaganden« (1996), båda i *Litteratursociologi*, ss. 15–49, resp. 68–88. För en kritisk översikt se T. Forser, *Marxism, positivism och litteratur: om den svenska litteratursociologins framväxt*, Arkiv studiehäften, 9 (Lund, 1980).
- 18 Uppgiften beskrevs som »ett materialistiskt studium av det samhälleliga medvetandet, i vilket litteraturen är en integrerad del«, och att på den grunden »demonstrera litteraturens relativa egenart«. Se A. Melberg, »Teoretiska förutsättningar«, *Den litterära institutionen. Studier i den borgerliga litteraturens sociala historia*, red. A. Melberg (Stockholm, 1975), ss. 23 resp. 11.
- 19 Se t.ex. *Textkritik. Teori och praktik vid edering av litterära texter*, red. B. Ståhle Sjönell (Stockholm, 1991), samt J. Svedjedal, *The Literary Web. Literature and Publishing in the Age of Digital Production: a Study in the Sociology of Literature*, Acta Bibliothecae Regiae Stockholmiensis, 62, Skrifter utgivna av Avdelningen för litteratursociologi vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala, 42 (Stockholm, 2000).
- 20 Se vidare inventeringen av litteraturvetenskapliga positioner på »Gula sidorna« i *Tidskrift för litteraturvetenskap* 1993–94 samt presentationerna av dagens inriktningar i samma tidskrift nr 2001:3–4.
- 21 Se J. Svedjedals kritiska översikt i »Kulturmaterialism – från Raymond Williams till cultural studies«, *Ord & Bild* 1998:6, ss. 10–18.
- 22 Se kritiken i M. Riffaterre, »Fear of Theory«, *New Literary History*, Vol. 21 (1990:4), ss. 921–938, som behandlar Jamesons analys av Balzacs roman *La Vieille Fille*: Jamesons analys är späckad av psykoanalytisk & pseudomarxistisk ideologi, som ignorerar den språkliga artefakten, samtidigt som den gör påståenden om i princip ovetbara förhållanden (som t.ex. förf:s själsliga beskaffenhet). Än mer irrelevant är att textens litterära grepp här får fungera som medel att komma åt ett föregivet viktigare 'dolt' budskap. Dvs. analysen behandlar texten som ett dokument vilket somhelst om empiriska fenomen, och gör det genom att undertrycka den struktur som textens mimesis sätter fram och spelar med. Se även kritiken i John M., Ellis, »Frederic Jamesons Marxist Criticism«, *Academic Questions*, Spring94, Vol. 7 Issue 2, ss. 30–43.
- 23 Se t.ex. diskussioner i W. Iser, *The Act of Reading. A Theory of Aesthetic Response* (1976; Baltimore & London, 1978), ss. 53f., 69, 71f, 74, samt G. MacLachlan & I. Reid, *Framing and Interpretation* (Carlton, Victoria, 1994), ss. 1–4.
- 24 När J. Svedjedal i en nyskriven artikel (»Utanför margina-

- len«, *Tidskrift för litteraturvetenskap* 2000:3–4, ss. 52–59) finner en »närmast kväljande« konsensus kring tanken att »litteraturforskaren är en person som ägnar sig åt textanalyser«, så är det inte textanalysen som litteraturvetenskapligt redskap han vänder sig mot, utan tendensen att stanna vid en teorisprängd parafra, som inte bidrar till »att förklara hur litterära verk har kommit till, förmedlats och överlevt«, vilket han ser som kärnan i vår verksamhet (s. 57). Som framgått instämmer jag i mycket av hans kritik av dagens sätt att bedriva textanalys, men jag går inte med på att litteraturvetenskapens viktigaste uppgift ligger »utanför marginalen« – dvs. vid sidan av texterna.
- 25 Som Svedjedal hävdar i »Utanför marginalen«, s. 57.
- 26 För olika aspekter av textbegreppet se »text« i t.ex. *Encyclopedia of Contemporary Literary Theory. Approaches, Scholars, Terms*, Ed. I.R. Makaryk (Toronto, Buffalo, London, 1993).
- 27 Se t.ex. Iser, kap. »The Strategies«, samt K. Stierle, »The Reading of Fictional Texts«, trans. I. Crosman & T. Zachrau, i *The Reader in the Text: Essays on Audience and Interpretation*, ed. S.R. Suleiman & I. Crosman (Princeton N.J., 1980), s. 92, 98f.
- 28 Se W.J. Kennedy, »'Voice' and 'Address' in Literary Theory«, *Oral Tradition*, 2/1 (1987), ss. 220, 222, om inventio- och dispositio-momentens – numera förbisedda – receptionsetetiska vikt, samt C. Koelb, *Inventions of Reading: Rhetoric and the Literary Imagination* (Ithaca & London, 1988), s. 2 om »rhetorical invention«; äv. Stierle, ss. 88, 91, 98f. För en teoretiskt reflekterad tillämpning se t.ex. J.A. al Amoros, »Henry James's 'Organic Form' and Classical Rhetoric«, *Comparative Literature* 46 (1994:1), ss. 40–65.
- 29 S. Widdowson, s. 97; citerat ovan.
- 30 Se Kennedy, ss. 216f., 219f., 224, samt M. Bachtin, »Frågan om talgenrer« (1952–53; tr. 1979), övers. H. Bodin, i *Genre-teori*, red. E. Hættner Aurelius & T. Götselius (Lund, 1997).